

Hoofdstuk 3

De Groninger korenbeurs

Groningen als marktcentrum

De stad Groningen was reeds in de Middeleeuwen het marktcentrum van een uitgestrekt stuk platteland. In de Ommelanden hadden de boeren voortdurend te kampen met brak grondwater en wateroverlast in de winter. Er kon daarom bijna alleen maar zomergraan worden verbouwd zoals zomergerst en haver³¹. Noodgedwongen legden de boeren er de nadruk op de vetweiderij en de melkveehouderij³². De stad Groningen had de producten van het omringende platteland nodig om te dienen als voedsel voor haar inwoners en als grondstof voor haar industrie. Rogge werd uit Drenthe aangevoerd voor de bereiding van brood en de brouwindustrie verwerkte de brouwhaver en de gerst tot bier³³. De boeren uit de Ommelanden brachten verder niet alleen hun boter naar de stad ter markt maar ook al hun vee³⁴.

Gelijk in alle andere steden was de magistraat van Groningen er diep van doordrongen dat er steeds voldoende graan op de stedelijke markt moest worden aangevoerd. Indien de aanvoer van broodgraan stakte werden de burgers meteen ontevreden en dit leidde dikwijls tot oproer: dan dreigden de burgermeesters en raadsleden hun lucratieve baantjes te verliezen. Daar zij voortkwamen uit een klasse van kooplieden stelden zij zich voorts ten doel de handel en nijverheid in de stad ten koste van alles te bevorderen. Reeds tegen 1430 vaardigde de Raad een wet uit die als strekking had dat alleen burgers van de stad Groningen handel mochten drijven in de Ommelanden³⁵. In 1473 werden de Ommelanden gedwongen dit zogenaamde "stapelrecht" te eerbiedigen. Niets mocht voortaan worden uitgevoerd als het niet eerst op de stedelijke markt te koop was aangeboden³⁶.

De graanhandel was aanvankelijk slechts een bescheiden onderdeel van de stapelmarkt; in 1635 waren er nog maar vier korenmeeters³⁷. Maar het belang van de korenhandel nam met het groeien van de stadsbevolking geleidelijk toe. In 1616 kregen de stadskorenmeeters een plaats aangewezen in het centrum van de stad en in 1649 werd de roggehandel op de Grote Markt geconcentreerd³⁸. In 1680 werden dinsdag en vrijdag als marktdagen aangewezen en werd het toegestaan de koopwaar door een monster te laten representeren³⁹.

Pas in 1750 werd deze wetgeving uitgevoerd maar de beurs verliep omdat er geen beursgebouw was⁴⁰. Daarom werd er in 1774 een beursgebouw opgericht⁴¹. Om de handel op de beurs te bevorderen verbood het stadsbestuur de

handel van graan elders in de stad Groningen; overtreders, zowel de koper als de verkoper, zouden beboet worden met 100 Caroliguldens. Zij hield ook toezicht op de graanmaten in de beurs; wie ongeijkte maten durfde te gebruiken kreeg een boete van 25 gulden. Aan deze boetes viel niet te ontkomen want er werd snelrecht toegepast⁴². De magistraat benoemde ook een beursmeester die zich te houden had aan een Instructie van 20 artikelen nadat hij een eed op zijn ambt had gepresteerd⁴³.

De groei van de korenbeurs⁴⁴

De periode tot 1852

In samenhang met de uitbreiding van de graanbouw in de provincie Groningen ontwikkelde de omzet op de Groninger Korenbeurs zich tussen 1770 en 1850 voorspoedig. Dit blijkt uit verschillende feiten. In 1796 moest het aantal korenmaten worden uitgebreid van 8 naar 12 en in 1846 naar 18⁴⁵. In het begin van de twintigste eeuw schommelde dit aantal tussen 24 en 30⁴⁶. De houten beurs van 1774 werd spoedig te klein; in 1825 werd zij vervangen door een groter stenen gebouw, dat in 1865 plaats moest maken voor de huidige beurs op de Vismarkt⁴⁷.

Cijfers omtrent de omzet op de Korenbeurs van vóór 1825 zijn er alleen uit de jaren dat ons land deel uitmaakte van het Franse Keizerrijk (1810-1813). Uit die tijd dateert een drietal banden⁴⁸ waarin diverse officiële stukken van de magistraat in Groningen zijn verzameld: hierin bevinden zich een aantal bladzijden met het opschrift "Mercuriale". Deze bladzijden bestrijken de periode van 1 januari 1813 tot 15 september 1813. Er is onder andere op genoteerd hoeveel hectoliter tarwe, rogge, gerst, boekweit en haver er in iedere halve maand op de Korenbeurs werd verkocht en welke prijzen deze graansoorten opbrachten. Soortgelijke informatie bevindt zich ook in een ander dossier met losse bladen over de periode van 1 december 1812 tot 15 november 1813⁴⁹. De gegevens die van beide dossiers deel uitmaken zijn identiek. Zij zouden een vol kalenderjaar bestrijken indien er niet een bladzijde omtrent de tweede helft van november 1813 ontbrak. In hoeverre deze cijfers representatief zijn, is niet strikt duidelijk. De periode van 1 december 1812 tot 15 november 1813 valt nu eenmaal niet samen met een vol oogstjaar en bovendien waren 1812 en 1813 oorlogsjaren. Men moet deze bedenkingen niet uit het oog verliezen maar ik meen dat deze cijfers toch een redelijk betrouwbaar beeld geven van de jaarlijkse bedrijvigheid op de beurs in de Franse Tijd. Omgerekend vanuit hectoliters bedroeg de omzet toen 20.000 ton graan waarvan 28 % tarwe, 21 % rogge, 30 % gerst, 5 % boekweit en 16 % haver. Helaas ontbreken cijfers omtrent de handel in zaden en peulvruchten.

Aan de handel in Baltisch graan is op de Groninger beurs in 1806 een eind gekomen tengevolge van de invoering van het Continentaal Stelsel. Het gebrek aan Baltisch graan is opgevangen door de Groninger en Drentse boeren die meer tarwe, rogge en boekweit gingen verbouwen. De Groninger veen-

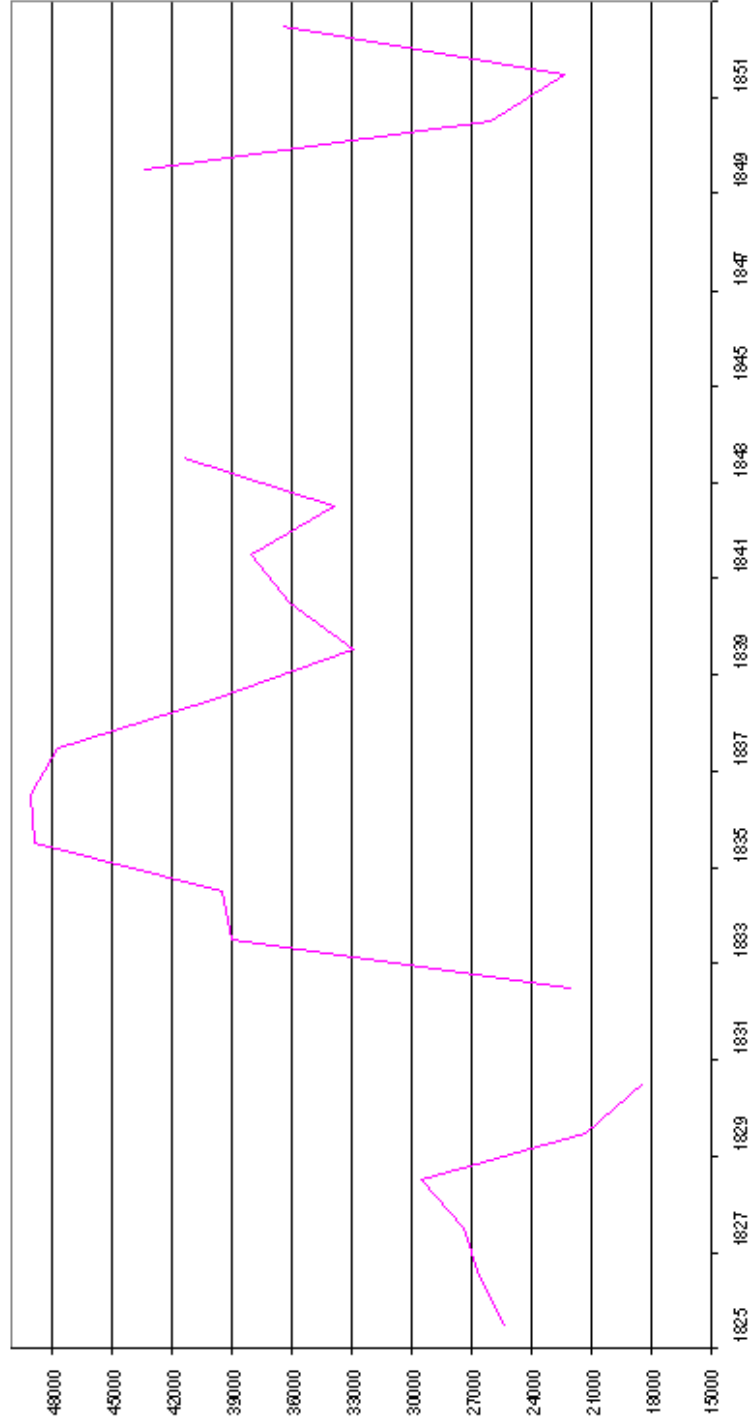
koloniën brachten steeds meer rogge en boekweit naar de beurs. Ook werd er tijdelijk boekweit uit Oost-Friesland aangevoerd. Toch was er na de opheffing van het Continentaal Stelsel in de marktberichten omtrent de korenbeurs geen sprake meer van Baltisch graan.

Desondanks is de omzet van graan op de korenbeurs tussen 1813 en 1825 flink gegroeid; dit blijkt uit het zogenaamde *Dinsdagmarktboek* (1825-1852)⁵⁰. Er zijn zes van zulke boeken geweest die de periode van 1 januari 1825 tot 29 december 1854 bestrijken. Helaas is het vijfde deel (van 1 januari 1845 tot 13 april 1849) afwezig en zijn de omzetcijfers uit de periode van 1 juli 1831 tot en met 27 april 1832 niet te gebruiken⁵¹. Deze boeken werden tot en met 15 april 1831 bijgehouden door makelaar H. de Witt. Daarna nam S. Scholtens het over; eerst noemde hij zich "Comissioner" en vanaf 1 juli 1831 "Zaakge-lastigde". Vanaf die datum hield hij de omzet niet meer serieus bij maar schreef steeds dezelfde cijfers op. Op 1 mei 1832 nam S. Klos zijn plaats in. Misschien is Scholtens wel voor straf ontslagen; in ieder geval vatte Klos zijn taak buitengewoon plichtsgetrouw op. Op 14 februari 1851 maakte hij zijn laatste aantekeningen en van 18 februari tot en met 14 maart zette zijn weduwe het werk voort. Vanaf 1 april 1851 werd het boek ingevuld door E. Santer-Kuiter. Deze trachtte zijn taak iets te vereenvoudigen door vanaf 4 januari 1853 de omzet niet meer in hectoliters maar in lasten te noteren. Na 30 augustus 1853 noteerde hij alleen nog maar de prijzen. Deze boeken werden niet alleen op dinsdag maar ook op vrijdag ingevuld. Zij bevatten een bijna compleet overzicht van de ontwikkelingen in de omzet van graan op de Groninger korenbeurs.

Deze ontwikkelingen zijn samengevat in de *Bijlagen II, III en IV*. De omzet van de totale hoeveelheid graan steeg van 20.000 ton in 1813 tot ongeveer 25.000 ton in 1825 (*fig. 2*). In 1849 was dit opgelopen tot ruim 43.000 ton. In de periode 1825-1852 bestond de handel in grote lijnen uit 17 % tarwe, 18 % rogge, 27 % gerst, 7 % boekweit en 30 % haver. De gerst bestond gemiddeld voor 30 % uit zomergerst maar dit percentage schommelde flink van jaar tot jaar.

In de periode 1825-1855 werd er nog steeds op dinsdag en op vrijdag beurs gehouden. Maar de markt op dinsdag werd steeds belangrijker ten koste van die op vrijdag. In 1874 was de markt op vrijdag zelfs een omstreden zaak geworden: alleen in het drukke seizoen werden er op vrijdag nog zaken gedaan. In het slappe seizoen lag de beurs er op vrijdag soms maandenlang verlaten bij. In 1878 werd de vereniging *De Beurs* opgericht. Deze vereniging streefde er naar de bedrijvigheid op de beurs op de dinsdagen te concentreren en zij heeft er voor gezorgd dat er voortaan op vrijdag geen beurs meer werd gehouden⁵².

Figuur 2: Omzet graan Groninger Kor enbeurs in tonnen (1825-1852)

De periode 1850 -1945

Graag zou men meer details kennen over de groei van de beurs tussen 1852 en 1945. Exacte omzetcijfers uit deze periode zijn echter niet bekend. Er is wel informatie over het aantal lasten granen, zaden en peulvruchten dat het gilde van korenmeters heeft gemeten (vanaf 1859) en gewogen vanaf 1871 tot en met 1947⁵³. De hoeveelheden die jaarlijks werden gewogen zouden een indicatie kunnen zijn van de omzet op de beurs. De voedselcommissaris in de provincie Groningen, H.H. Garrelds, ging hiervan uit toen hij vlak na de Tweede Wereldoorlog een artikel schreef over de korenbeurs⁵⁴. Ten aanzien van de omzet vermeldde hij dat het korenmetersgilde in de periode 1868-1945 gemiddeld 133.000 ton graan e.d. per jaar had gewogen. Het is bekend dat niet al het graan werd gewogen maar sommige partijen werden wel tweemaal gewogen; de omzet zou daardoor niet veel afwijken van de gewogen massa.

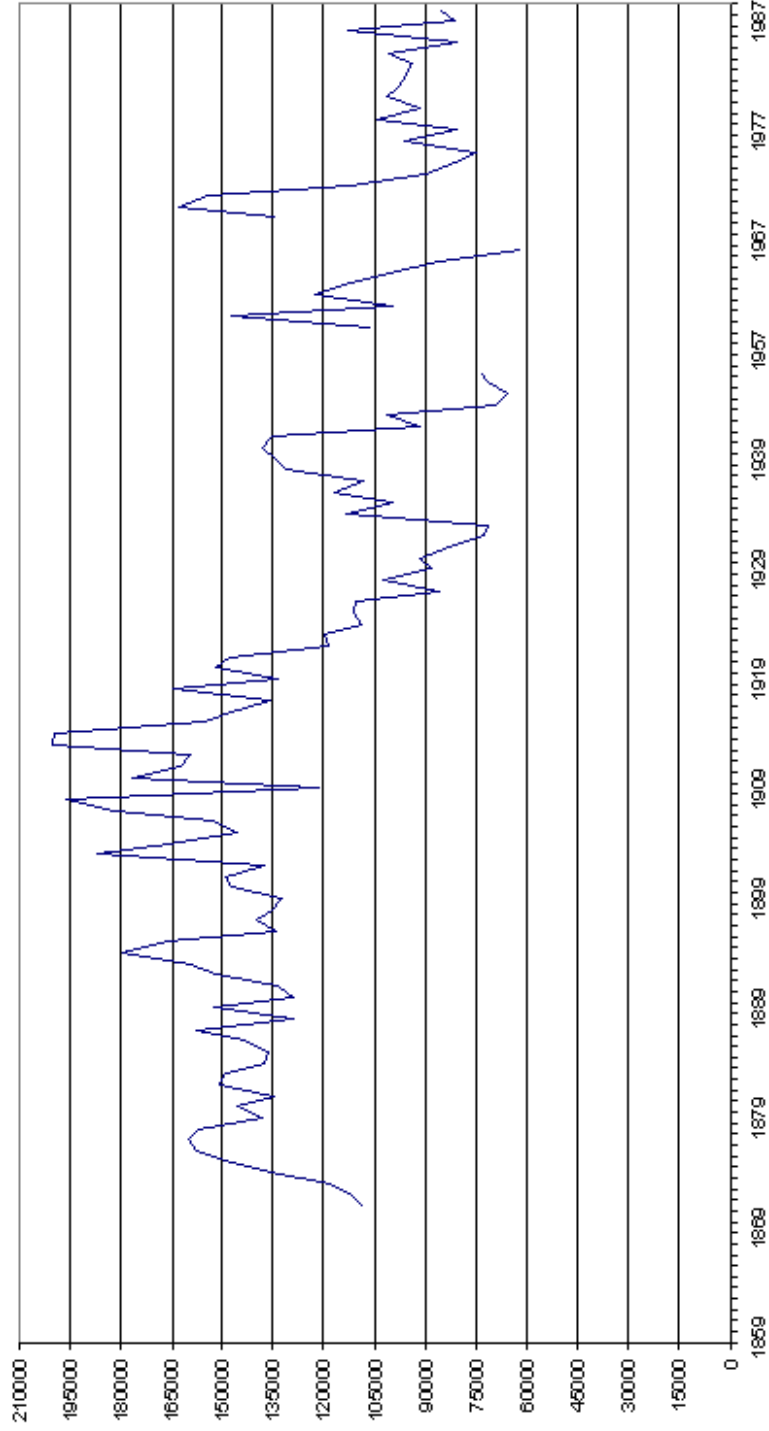
Hoeveel er per jaar werd gewogen, werd uitgedrukt in lasten (1 last = 30 hl.), hectoliters en liters. Jammer genoeg werd niet gespecificeerd welke artikelen werden gewogen. Omdat de verschillende graansoorten, peulvruchten en zaden een van elkaar afwijkend natuurgewicht (soortelijk gewicht) hebben is het niet meer mogelijk de lasten exact om te rekenen in kilogrammen of tonnen. Men kan natuurlijk wel een schatting maken. Het lijkt mij redelijk om het gewicht van een last op twee ton te stellen⁵⁵. Ook Garrelds moet van deze stelling zijn uitgegaan. De cijfers vindt men in *Bijlage V*.

Bij deze cijfers moeten een paar opmerkingen worden gemaakt. In de oorlogsjaren van 1916 tot 1918 en van 1940 tot 1945 werd er op de korenbeurs geen handel in graan gedreven. Al het graan moest aan de overheid worden geleverd tegen prijzen die door de regering werden vastgesteld. De noteringscommissies stonden buitenspel maar de commissionairs en het korenmetersgilde waren wel bij deze werkzaamheden betrokken. Het geleverde graan moest worden gewogen en de omzetcijfers van het korenmetersgilde lopen in de oorlogsjaren gewoon door. In 1919 waren deze cijfers ongewoon laag als gevolg van een staking van vijf weken.

Met de ontwikkeling van de omzetcijfers loopt het aantal leden van het korenmetersgilde min of meer in de pas. Tot 1922 werd de sterkte gehandhaafd op 32 man maar in dat jaar kregen er 5 personeelsleden ontslag; in 1929 kregen er nogmaals 5 ontslag en bij de reorganisatie van 1933 werd het aantal teruggebracht tot 13. Toen er daarna weer wat meer graan werd aangeboden om gewogen te worden kwam er in 1935 tijdelijk weer een personeelslid bij en daarna liep het aantal terug tot 10 in 1942. In 1947 werd het korenmetersgilde opgeheven.

De opgaven uit het *Dinsdagmarktboek* (1825-1852) en die uit de *Beredeneerde Verslagen van de Toestand in de gemeente Groningen* (1859-1910) zijn moeilijk met elkaar te vergelijken. Duidelijk is wel dat de omzet op de korenbeurs tussen 1852 en 1871 flink moet zijn gestegen (*fig. 3*). Tussen 1870

Figuur 3: Omzet graan Groninger Korenbeurs in tonnen (1859-1988)

en 1895 wogen de korenmeters gemiddeld 140.000 ton per jaar en in de periode 1895-1914 was dit wel 165.000 ton per jaar.

Deze steeds stijgende omzetten waren mede een gevolg van het feit dat er vanaf 1862 weer Russisch graan op de korenbeurs werd aangevoerd. De Baltische rogge werd verscheept vanuit Sint-Petersburg en Riga; die uit de Oekraïne had Odessa, Taganrog, Nicolajev en Noworossiisk als afvoerhavens⁵⁶. Hoe groot het aandeel van het buitenlands graan op de korenbeurs was, is niet bekend. Na de Eerste Wereldoorlog werd geen Russisch graan meer op de korenbeurs aangevoerd. Er trad een daling in bij de hoeveelheden granen, zaden en peulvruchten die jaarlijks door de korenmeters gewogen werden tot ongeveer 85.000 ton in 1933. Na dit dieptepunt volgde nog een opleving tot ongeveer 120.000 ton vlak voor de Tweede Wereldoorlog. In die oorlog daalde de omzet weer tot circa 70.000 ton in 1947.

De periode 1950-1990

Over de ontwikkeling van de omzet op de korenbeurs zijn vanaf 1956 concrete cijfers bekend zodat speculaties niet meer nodig zijn. In de ijzeren kist die de vereniging "De Beurs" als archiefbewaarplaats gebruikt bevinden zich verschillende documenten die uitsluitsel geven over de omzet. Het belangrijkste stuk is een rapport dat A. Bos van het Economisch Sociografisch Bureau in augustus 1974 over de korenbeurs heeft geschreven. Hij publiceerde daarin een aantal omzetcijfers maar die betreffen alleen de handel in tarwe, gerst en haver die vanuit de noordelijke provinciën "ter beurze" gingen. De hoeveelheden uit de Noordoostpolder en de peulvruchten en zaden brengt hij niet in beeld. In de periode 1960-1964 werd er 55.000 ton graan uit de Noordoostpolder op de Groninger korenbeurs verhandeld maar dit was van korte duur. De cijfers van A. Bos lopen over de periode 1959-1973 maar ze kunnen aangevuld worden met die van 1970 tot en met 1990. Sedert 1970 vullen de noteringscommissies van de korenbeurs hun prijsnotities aan met een overzicht van de omvang van de handel in granen en andere artikelen. Alleen de handel in de verschillende graansoorten wordt in afgeronde tonnages weergegeven; die omtrent de zaden en peulvruchten bieden geen enkel houvast. De omzetten die A. Bos vermeldt over de periode 1971-1973 liggen circa 10 % hoger dan die welke uit de beursberichten kunnen worden verzameld. De noteringscommissies publiceren de wekelijkse omzet van een graansoort niet als zij die te onbeduidend vinden. Ik veronderstel dat al de om deze reden verwaarloosde wekelijkse graanomzetten samen toch nog wel 10 % van de totale omzet in graan uitmaken. Afgezien daarvan sluiten de omzetten die Bos vermeldt en die welke over de periode 1970-1990 in de overzichten van de couranten werden afgedrukt bevredigend op elkaar aan.

De totale omzet op de beurs is aanzienlijk hoger dan de cijfers die A. Bos vermeldt of die in de couranten worden opgegeven. Maar in de praktijk wordt nu eenmaal ten onrechte niet veel aandacht besteed aan de omzet in zaden en peulvruchten. Het bestuur van "De Beurs" brengt dan ook liever de totale

jaarlijkse omzet naar voren. Zulke opgaven treft men aan in artikelen die over de korenbeurs zijn geschreven in verschillende couranten⁵⁷. De *Groninger Gezinsbode* bevat gegevens over de jaren 1956, 1960, 1964 en 1966. De *Landbode* vermeldt de totale omzet van 1982 en 1986 en het *Reformatorisch Dagblad* die van 1981. De notulen van het bestuur van de vereniging "De Beurs" geven de jaarlijkse omzetcijfers over de periode 1964-1969. In de ijzeren archiefkist van De Beurs bevinden zich een aantal jaaroverzichten van de Stichting Risicofonds voor de Graanhandel in Groningen met cijfers omtrent de totale omzet voorzover die uit de provincie Groningen afkomstig was. Het betreft de periode 1971-1978. Wat van buiten deze provincie werd aangeboden daalde vanaf 1964 sterk; in 1964 was dit nog 25 %, in 1973 8 % en vanaf 1975 1,5 %. Helaas zijn de cijfers omtrent de totale omzetten lang niet compleet; dit in tegenstelling tot de omzetcijfers van de granen (*fig. 3, Bijlage VI en VII*). *Bijlage VII* geeft aan dat graan gemiddeld tweederde deel van de totale omzet van de korenbeurs uitmaakt. We kunnen het beste onze aandacht richten op de bijna complete omzetcijfers van tarwe, gerst en haver. Deze kerncijfers ontbreken alleen voor 1967 en 1968.

De omzetcijfers van de granen op de Groninger korenbeurs zijn verwerkt in *Bijlage VII*. Het aandeel van de verschillende granen in het totale assortiment is vergeleken met die in de periode 1825-1852 totaal veranderd. De rogge is omstreeks 1970 verdwenen⁵⁸ en de aanvoer van boekweit werd al in de Tweede Wereldoorlog gestaakt. De omzet bestond in de periode 1972-1988 hoofdzakelijk uit tarwe (65 %) terwijl het aandeel van de gerst niet veel is veranderd (24 %). Bij de gerst is het aandeel van de zomergerst gestegen van 30 % in de periode 1825-1852 tot 52 % in de periode 1972-1988. De haver maakte in de laatste periode nog slechts 10 % van het totaal uit en dreigt zelfs geheel te verdwijnen. Overzien wij de periode na de Tweede Wereldoorlog in zijn geheel dan constateren we eerst enige fluctuaties maar vanaf ongeveer 1973 een grote stabiliteit in de omzet van graan.